

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 347.51

О. Лобан,

військовий комісар Приморського району м. Одеси,
здобувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЖИТТЮ ТА ЗДОРОВ'Ю ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Життя та здоров'я людини сьогодні в Україні, як і в практично всіх країнах світу, визнаються найвищими соціальними цінностями. Відповідне положення закріплено у ст. 3 Конституції України. Права людини на життя та здоров'я проголошуються всіма міжнародно-правовими актами про права людини як невід'ємні права, які охороняються законом.

Важливість забезпечення належних умов для реалізації прав на життя та здоров'я та їх належного захисту не викликає сумнівів. Тому в умовах становлення прогресивного суспільства, затвердження правової держави особливої актуальності набувають дослідження у галузі забезпечення особистих немайнових прав людини, зокрема права на життя та здоров'я. Особливе значення при цьому мають питання забезпечення відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю громадян.

Незважаючи на те, що цим питанням було присвячено численну кількість праць відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як С. Б. Булеца, О. А. Красавчиков, М. С. Малейн, В. П. Паліюк, П. М. Рабінович, С. Д. Русу, С. І. Шимон, К. К. Яічков та ін., питанням відшкодування шкоди окремим категоріям громадян, зокрема військовослужбовцям, не було приділено належної уваги. Метою цієї статті є дослідження особливостей формування інституту відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю військово-

службовців, виявлення зміни підходу до захисту прав військовослужбовців.

Сучасний інститут відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю військовослужбовців, формувався по мірі розвитку військових сил. Перші згадки про відшкодування шкоди військовослужбовцям зустрічаються ще у праві Стародавнього Риму, зокрема у Законах XII таблиць.

У той час правопорушення ще перебували у сфері приватно-правового регулювання. Потерпілим особам дозволялось самостійно застосовувати покарання до правопорушників. Спочатку дозволялася навіть кровна помста за завдану життю чи здоров'ю шкоду. Так, у таблиці VIII Законів XII таблиць було закріплено: «Якщо вчинить каліцтво членів і не помириться з (потерпілим), то хай і йому самому буде заподіяно те ж саме». Тут же встановлені й інші правила: «Якщо рукою або палицею переломить кістку вільній людині, хай заплатить штраф в 300 асів, якщо рабу — 150 асів. Якщо вчинить кривду, хай штраф буде 25» [1, 422–423].

Поступово відбувається відхід від кровної помсти, на зміну їй приходять уявлення про необхідність сплати за завдану шкоду певної грошової суми з метою компенсації порушеного інтересу. Як зазначає О. С. Йоффе, після того, як право кровної помсти відійшло в область історичного минулого і цілком змінилося правом на компенсацію, остання визначалася римськими джерелами в

одних випадках у вигляді штрафу, в інших у вигляді відшкодування фактично заподіяного збитку, а в третій поєднувала сплату штрафу з відшкодуванням шкоди [2].

Отже, у відносини, пов'язані із завданням шкоди, у тому числі життю та здоров'ю, втручається держава, забороняючи помсту і стягуючи штраф з порушника. Відтак вперше виникає юридичний стан повинності: порушник вже юридично зобов'язаний сплатити потерпілому штраф (роена) [1, 422].

Посягання на тілесну недоторканність вільної людини охоплювалися поняттям *injuria* (кривда, особиста образа). Цим терміном позначалася будь-яка неправомірною дія, зокрема, каліцтво, побої, образливі удари. Пізніше до поняття кривди почали включати також образи, нанесену честі, гідності та іншим особистим немайновим благам людини. Оскільки такі правопорушення майнової утрати не заподіявали, грошова компенсація, що сплачувалась за кривду, у разі її стягнення виконувала не компенсаційну, а суто штрафну функцію. Сума штрафу встановлювалася претором залежно від характеру кривди. У подальшому низка деліктів даного вигляду перейшли з приватної в публічну сферу. Завершився цей процес наданням потерпілому права вибору між стягненням з порушника штрафу і залученням його до особистої відповідальності перед державою [1, 424; 2].

Тенденція чітко не розмежовувати публічні та приватні делікти зберігалася і на перших етапах розвитку вітчизняного законодавства. Як Руська правда, так і статuti Великого князівства Литовського, а також більш пізні законодавчі акти, що діяли на території сучасної України, не розрізняли приватних та публічних деліктів [3, 39]. Це дало підстави деяким дослідникам давньоруського права стверджувати, що характерною ознакою інститутів зобов'язального права архаїчних часів є злиття зобов'язань із заподіяння шкоди із загальним поняттям злочину [4, 109–111]. Інші науковці хоча й виділяють у зобов'язальному праві Київської Русі,

поряд із зобов'язаннями, які виникають на підставі договорів, зобов'язання із заподіяння шкоди, але не наводять достатньо переконливих доказів своєї позиції [5, 67]. Тому слушним уявляється висновок, що у системі права Київської Русі проступки, що впливали із зобов'язань унаслідок заподіяння шкоди, зливалися з поняттям злочину і називалися «обидой» [6, 314] (на думку Т. С. Ківалової, у сучасній термінології це найбільш відповідає терміну «кривда») [5, 67]. Звернемо увагу, що за тих часів зберігався підхід, який існував ще у римському приватному праві — так само існує поняття образи (або кривди), яке чітко не було відділено від поняття злочину.

Ще більша схожість між положеннями права Стародавньої Русі та нормами римського права виявляється з урахуванням того факту, що спершу на Русі була поширена кровна помста за вбивство, а у випадку, якщо мсти-ти було нікому, то з винного стягувався штраф. Проте особливістю правових норм на Русі слід визнати стягнення на користь потерпілого лише частини штрафу, а велика частина стягувалася на користь скарбниці. Якщо винний не міг сплатити вказану суму або вбивця не був знайдений, то платила община, до якої належав винний або на території якої був знайдений убитий [7].

Отже, у середні віки притягнення до відповідальності за шкоду, заподіяну третім особам, зокрема перебуваючим на військовій службі, здійснювалося, як правило, на основі норм кримінального права. Поняття «відшкодування шкоди» у ті часи на Русі не існувало. У середньовічний період законодавство про захист природних прав людини (життя і здоров'я) в основному обмежувалося кримінально-правовими заходами (тілесні покарання і смертна страта). Відшкодування шкоди військовослужбовцям, яким було завдано шкоди каліцтвом, практично не здійснювалося, обмежувалося грошовим даруванням при звільненні із служби за станом здоров'я [7].

Не проводилися чітка межа між цивільними правопорушеннями і кримі-

нальними злочинами і у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., а також у «Зібранні малоросійських прав». Як зазначається у літературі, це пояснюється тим фактом, що самостійні галузі цивільного, адміністративного, кримінального, процесуального права фактично почали формуватися у законодавстві Російської імперії лише у середині XIX ст. [8, 107].

Новий час в історії правових систем держав Європи ознаменувався активним запозиченням норм римського приватного права при формуванні нового цивільного законодавства [9]. Основні положення деліктної відповідальності, розроблені за тих часів, збереглися практично в незмінному вигляді до сьогодні: правопорушення було визнано підставою цивільно-правової відповідальності, в основі цивільно-правової відповідальності був покладений принцип вини, передбачалося відшкодування шкоди у повному обсязі особою, що таку шкоду заподіяла.

З часом під впливом західноєвропейських країн ідеї і принципи римського приватного права були рециповані і законодавством Росії. Таким чином, на території України почали застосовуватись норми, в яких були зафіксовані основні ідеї, розроблені у римському приватному праві. Поступово каральна функція передається адміністративному і кримінальному праву, а компенсаційна функція — цивільному.

Відносну самостійність інститут відшкодування шкоди набуває в рамках Зводу законів Російської імперії, де передбачався поділ зобов'язань на договірні та з відшкодування шкоди. Особливістю тогочасного законодавства було те, що норми про відшкодування шкоди, заподіяної життю або здоров'ю військовослужбовців, регулювалися спеціальними нормами військового законодавства. Якщо відповідальність за шкоду, заподіяну громадянину, ґрунтувалася на загальних принципах деліктної відповідальності, то виплати у відшкодування шкоди в порядку, встановленому військовим законодавством, носили строго визначений розмір і призначалися з ура-

хуванням соціального і майнового становища військовослужбовця і членів його сім'ї. Самого терміна «відшкодування шкоди» у військовому законодавстві того періоду не існувало. Під відшкодуванням шкоди малися на увазі виплати, іменовані пенсіями. У військовому законодавстві існували спеціальні нормативні акти по відшкодуванню військовослужбовцям шкоди, заподіяної життю або здоров'ю. Ці норми передбачали як грошові виплати, так і інші способи відшкодування (виплати з фондів добродійних організацій — комітетів, безкоштовне лікування в лікарнях цивільного відомства тощо) [7].

За радянських часів інститут відшкодування шкоди, заподіяної життю і здоров'ю військовослужбовця, пройшов тривалий шлях розвитку, який характеризується поступовим покращенням забезпечення прав військовослужбовців.

Спершу відшкодування шкоди, заподіяної життю і здоров'ю військовослужбовця, обмежувалося державним забезпеченням. Декретом СНК про організацію Робітничо-селянської Червоної Армії від 15/28 січня 1918 р. передбачалося повне державне забезпечення військовослужбовців, а також непрацездатних членів їх сімей, що знаходилися на їх утриманні [10, 9]. Пізніше ці принципи були закріплені у Законі СРСР «Про обов'язкову військову службу» від 18 вересня 1925 року та Законом СРСР «Про загальний військовий обов'язок» від 12 жовтня 1967 року.

У той період у судовій практиці не задовольняються вимоги до військових частин про відшкодування шкоди, завданої життю і здоров'ю військовослужбовців, оскільки вважалося, що таке відшкодування обмежується державним забезпеченням [7].

Такий підхід змінюється лише з прийняттям Цивільного кодексу УРСР від 18 липня 1963 року (ст. ст. 440–466), яким були передбачені загальні підстави та умови цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану життю та здоров'ю особи.

Відповідно до ст. 441 та ст. 450 ЦК УРСР, на організацію покладалась від-

повідальність за шкоду, заподіяну з вини її працівників під час виконання ними своїх трудових (службових) обов'язків, а також за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки. Крім того, ст. 459 ЦК УРСР було закріплено правило, відповідно до якого у разі смерті потерпілого витрати на поховання відшкодовуються особі, яка понесла ці витрати, організацією або громадянином, відповідальними за шкоду, пов'язану зі смертю потерпілого. Отже, у випадках смерті військовослужбовців на військовій частині покладался обов'язок відшкодувати родичам померлого понесені витрати.

Таким чином, з часом відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю військовослужбовців, здійснюється як на підставі норм соціального страхування та державного пенсійного забезпечення, так і на підставі норм цивільного законодавства, при цьому розширюється відповідальність військових частин.

У 1993 р. Цивільний кодекс УРСР було доповнено ст. 440-1 «Відшкодування моральної (немайнової) шкоди», що було великим кроком вперед у забезпеченні прав громадян, у тому числі у зобов'язаннях з відшкодування шкоди. Військовослужбовці отримали можливість при заподіянні шкоди їх життю або здоров'ю вимагати також відшкодування завданої моральної шкоди.

Особливе значення для забезпечення прав військовослужбовців мало прийняття Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1990 року. Вказаним Законом закріплені гарантії соціального та правового захисту військовослужбовців, у тому числі право на страхові виплати та відшкодування завданої шкоди. Порядок відшкодування шкоди, завданої нематеріальним благам військовослужбовців, регламентується, зокрема, главою 82 ЦК України 2003 року, яка визначає підстави та умови відшкодування шкоди, способи визначення розміру відшкодування шкоди, порядок виплат тощо, а також іншими нормативно-правовими актами.

Підводячи підсумки проведеному історичному аналізу, можемо зазначити,

що розвиток інституту відшкодування шкоди, завданої життю та здоров'ю військовослужбовців, відбувався поступово, ще з часів Стародавнього Риму. У римському приватному праві були розроблені загальні принципи відшкодування шкоди, які з часом були рециповані європейськими державами, а також Російською імперією, правові норми якої тривалий час діяли на території України. За радянських часів домінувала позиція, згідно з якою військовослужбовцям забезпечувався належний захист прав на життя та здоров'я лише за рахунок державного забезпечення і практично не йшлося про відшкодування шкоди у порядку цивільно-правової відповідальності військової частини, зокрема. Сьогодні в Україні спостерігається тенденція до розширення гарантій прав військовослужбовців відповідно до європейських стандартів. Це стосується, у першу чергу, забезпечення прав військовослужбовців на належний захист їхнього життя та здоров'я та можливості вимагати відшкодування заподіяної їм шкоди, яке здійснюється не лише у порядку державного забезпечення, але й за допомогою цивільно-правових норм.

Ключові слова: військовослужбовці, життя, здоров'я, захист, забезпечення прав.

Статтю присвячено дослідженню особливостей формування інституту відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю військовослужбовців. Досліджено правове регулювання відшкодування шкоди військовослужбовцям з часів Стародавнього Риму до сучасності, виявлено зміну підходу до забезпечення та захисту особистих немайнових прав військовослужбовців.

Статья посвящена исследованию особенностей формирования института возмещения вреда, причиненного жизни и здоровью военнослужащих. Исследовано правовое регулирование возмещения вреда военнослужащим со времен Древнего Рима до наших дней, выявлено изменение подхода к

обеспечению и защите личных немущественных прав военнослужащих.

The article is devoted to research of features of formation of institute of compensation of the harm caused to life and health of the servicemen. Legal regulation of compensation of harm by the servicemen since Ancient Rome up to now is investigated, approach change to providing and protection of the personal non-property rights of the military personnel is revealed.

Література

1. Підпригора О. А. Римське право : підручник / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 512 с.

2. Иоффе О. С. Основы римского гражданского права [Электронный ресурс] / О. С. Иоффе, В. А. Мусин. — Ленинград : Из-во Ленингр. ун-та, 1975. — 156 с. — Режим доступа : ex-jure.ru/law/news.php?newsid=255

3. Відшкодування моральної та матеріальної шкоди : навч. посіб. / за ред. М. К. Галянтіча. — К. : Юрінком Інтер, 2011. — 329 с.

4. Мікуліна М. Відшкодування майнової та моральної (немайнової) шкоди, завданої незаконними діями: ретроспектива і сьогодення // Право України. — 2004. — № 12. — С. 109–111.

5. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Т. С. Ківалова. — О., 2008. — 458 с.

6. Толкачова Н. Звичаєве право : навч. посіб. / Н. Толкачова. — К. : Вид.-полігр. центр «Київський університет», 2005. — 486 с.

7. Калинин В. М. Возмещение вреда, причиненного жизни или здоровью военнослужащих : монография [Электронный ресурс] / В. М. Калинин. — М., 2001. — Режим доступа : военprav.ru/doc-1727-1.htm

8. Кульчицький В. С. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. — Л. : Світ, 1996. — 329 с.

9. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: західна традиція / Є. О. Харитонов. — О. : АО БАХВА, 2001. — 328 с.

10. История государства и права СССР : учеб. материалы. Ч. 2 / сост. А. С. Емелин. — М. : Изд-во Воен. ин-та, 1985. — 719 с.

УДК 349:61

І. Зогий,

аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ПЕРВИННОЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

У 2010 р. Всесвітня організація охорони здоров'я оприлюднила звіт про стан первинної медичної допомоги в Україні та надала низку рекомендацій щодо його поліпшення Міністерству охорони здоров'я України. Незважаючи на те, що у 1990 р. первинна медична допомога була визнана законодавством як основний рівень системи охорони здоров'я, складна нормативна база, що

існує в Україні, не дає змоги для швидкого подальшого розвитку цієї ланки. Потенціал первинної медичної допомоги не використовується повністю за браком системи направлень між спеціалістами різних ланок медичної допомоги, а також так званої системи gate keeping (сторожів воріт), коли лікар первинної допомоги є саме тією ланкою, з якою пацієнт стикається в першу чергу. Ви-